

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia IX (2011)

Adrian Uljasz

Jerzy Samuel Bandtkie (1768–1835).

Uczony, pedagog i pracownik książki polskiej

Jerzy Samuel Bandtkie to człowiek polskiej nauki, oświaty i książki, zmarły w 1835 r., a więc niewiele ponad 175 lat temu, ściśle związany biografią z Krakowem.

Bandtkie urodził się 24 listopada 1768 r. w Lublinie jako syn luteranina Jana Samuela Bandtkiego rodem ze Szlichtynkowa w Wielkopolsce i Marii z Noaków pochodzącej z Lublina¹. Został ochrzczony 5 grudnia 1868 r. w obrządku kalwińskim w zborze w Piaskach Luterskich na Lubelszczyźnie. Rodzicami chrzestnymi byli Franciszek Bogusławski i Beata Elizabeth Noackówna. Chrztu świętego dopełnił pastor Jan Kozaryn. Popularyzator historii ojczystej Kazimierz Władysław Wójcicki tak pisał o okolicznościach chrztu Bandtkiego:

Chrzczony był Bandtkie w porze zimowej o kilka mil od [...] miasta. Gdy po chrzcie z dziećciem wracały zbyt wiele uczestowane niewiasty, nie spostrzegły, iż przy udeżeniu sań, dziecię w śnieg wypadłszy na drodze zostało. Niemały czas upłynął, zanim zamiarkowano zgubę i długo w świetle trzeba było szukać dziecięcia, zanim je w śniegu pogrążone znalezione².

Bandtkie był najstarszy z liczego rodzeństwa, a jego jedyny brat to Jan Wincenty Bandtkie Stężyński. Od 1779 r. Jerzy Samuel kształcił się w Gimnazjum Świętej Elżbiety we Wrocławiu, gdzie mieszkał u stryja, Jana Jerzego Bandtkiego, będącego właścicielem warsztatu szewskiego. W okresie nauki młodego Jerzego jego ojciec podupadł majątkowo, w związku z czym za kontynuację edukacji w gimnazjum płacił stryj. Stało się tak za namową profesora S.B. Davida, który odkrył w chłopcu wielkie zdolności. W 1787 r. przyszły uczony zdał maturę³.

¹ A. Birkenmajer, *Bandtkie (Bandtke) Jerzy Samuel (1768–1835), historyk, językoznawca i bibliograf*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 260; K.W. Wójcicki, *Jerzy Samuel Bandtkie*, [w:] K.W. Wójcicki, *Życiorysy znakomitych ludzi wsławionych w różnych zawodach*, t. I, Warszawa 1850 (reprint: Warszawa 1987), s. 347.

² K.W. Wójcicki, op. cit., s. 347–348.

³ A. Birkenmajer, *Bandtkie (Bandtke) Jerzy Samuel...*, s. 260; A.Z.H. [A.Z. Helcel], *Bieg życia Jerzego Samuela Bandtkiego profesora bibliografii i bibliotekarza w Uniwersytecie Jagiellońskim przez niego samego skreślony*, „Kwartalnik Naukowy” 1835, t. 2, s. 364–365. Hel-

W latach 1787–1790 studiował na koszt stryja na uniwersytetach w Halle i Jenie, oficjalnie teologię protestancką, ale faktycznie zajmował się historią i filologią⁴. W Halle kształcił się przez rok, a w Jenie przez dwa lata. Na temat hojnego stryja napisał po latach z wdzięcznością: „[...] nie żądał ode mnie nic za to, jak tylko, żebym dla innych równie był dobroczynny”⁵.

Po powrocie z Jeny pracował przez jeden kwartał 1790 r. jako guwerner w domu pastora Nürnbergera w Hermansdorfie pod Wrocławiem. Jeszcze w tym samym roku został na okres ośmiu lat nauczycielem domowym synów kasztelana wojnickiego, a niebawem hetmana, hrabiego Piotra Ożarowskiego. Przebywał wtedy w Brzozie powiatu kozienickiego i Warszawie, a po śmierci Ożarowskiego, która nastąpiła w 1794 r., w Dreźnie, Berlinie i Petersburgu. W czasie dwuletniego pobytu w Petersburgu nawiązał kontakty z księciem Adamem Czartoryskim, Tadeuszem Czackim oraz innymi uczonymi polskimi i naukowcami rosyjskimi⁶. Ośmioletnią pracę u rodziny Ożarowskich wspominał bardzo dobrze, pisząc w autobiograficznym tekście: „W domu Ożarowskich byłem zawsze dobrze widzianym i nie byłbym się oddalił, gdyby nie życzenie dostania stałego urzędu we Wrocławiu”⁷.

Od 1798 r. pracował na stanowisku nauczyciela języka polskiego we wrocławskim Gimnazjum Świętej Elżbiety, którego był absolwentem. Jednocześnie pełnił funkcję tłumacza przysięgłego przy władzach pruskich. Z racji sprawowania powyższego urzędu uczestniczył w wizytacji szkół warszawskich, a w 1803 r. przedstawił memoriał do władz, który wpłynął na zmniejszenie nacisku germanizacyjnego na szkoły zaboru pruskiego oraz poprawę stosunku rządu pruskiego do szkół pijarskich. W 1804 r. został rektorem szkoły Świętego Ducha na Nowym Mieście we Wrocławiu, obejmując też związane z tą funkcją stanowisko bibliotekarza w bibliotece przy kościele św. Bernardyna. Uporządkował i skatalogował księgozbiór przy pomocy Ch.F. Pariciusa i powiększył zbiory o pozycje mające tematykę śląską. Poza tym napisał historię biblioteki. Biblioteka przy świątyni Bernardynów stanowiła główny warsztat pracy naukowo-badawczej Bandtkiego w czasie pobytu we Wrocławiu, gdzie uczony ogłosił liczne źródłowe prace historyczne dotyczące dziejów Śląska i jego polskości, prace językoznawcze, a także podręczniki i pomoce do nauki języka polskiego dla szkół niemieckich⁸. Henryk Barycz scharakteryzował

cel informuje w przypisie do tytułu przywołanej publikacji: „Bieg ten życia swego napisał Bandtkie dnia 24 lipca 1826 roku, wtedy, gdy wszyscy profesorowie Uniwersytetu [Jagiellońskiego] przy nowej jego wówczas organizacji ustanowionemu kuratorowi składali”, A.Z.H. [A.Z. Helcel], op. cit., s. 364.

⁴ Z. Ciechanowska, *Bandtkie Jerzy Samuel (24 XI 1768 Lublin – 11 VI 1835 Kraków), historyk, językoznawca, bibliotekarz, teoretyk bibliografii, historyk drukarstwa*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa Łódź 1972, s. 29; A. Birkenmajer, op. cit., s. 260.

⁵ Cyt. za A.Z.H. [A.Z. Helcel], *Bieg życia Jerzego Samuela Bandtkiego...*, s. 365.

⁶ A. Birkenmajer, op. cit., s. 260; P. Chmielowski, *Jerzy Samuel Bandtkie (1768–1835)*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. I, Warszawa 1903, s. 414.

⁷ Cyt. za A.Z.H. [A.Z. Helcel], op. cit., s. 366.

⁸ A. Birkenmajer, op. cit., s. 260–261; Z. Ciechanowska, op. cit., s. 29; J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, Warszawa 1911, t. II, s. 297. Więcej informacji o działalności bibliotekarskiej Bandtkiego we Wrocławiu czytelnicy znajdą w następującym artykule: A. Rombowski, *J.S. Bandtkiego wrocławska karta biblioteczna. Żyty z Wrocławiem*,

oblicze ideowe publikacji Bandtkiego, pisząc w broszurze na temat uczonego, wydanej w 1936 r. w Katowicach, mającej charakter polityczny w związku z zagrożeniem dla niepodległego państwa polskiego ze strony Niemiec, że „osią i głównym motorem twórczości Bandtkiego” była „wiara w dodatnie wartości polskości połączona z pragnieniem przeciwstawienia się szerzonym tendencyjnie, zwłaszcza w Niemczech, fałszom o Polsce i chęcią okazania światu jej obiektywnego oblicza”⁹. Maria Przywecka-Sanecka oceniła działalność uczonego z Wrocławia podobnie, pisząc w publikacji naukowej na jego temat:

Prace Bandtkiego były nie tylko świadomą i celową propagandą interesów Polski na terenie nauki zagranicznej, lecz jednocześnie szerzyły wiadomości o Śląsku wśród Polaków. Dzięki temu Bandtkie stał się największym budzicielem myśli polskiej o Śląsku, którym zainteresował uczonych polskich i pobudził do badań nad tą zapomnianą u nas wtedy ziemią. Zwracając uwagę na problem odwiecznej polskości Śląska, położył jednocześnie podwaliny pod jego odrodzenie narodowe i to jest jedną z jego największych zasług¹⁰.

Liczne książki Bandtkiego z dziedziny historii i językoznawstwa polskiego w językach polskim i niemieckim ukazały się w firmie wydawniczej Kornów działającej we Wrocławiu. Zwraca wśród nich uwagę *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego* dla Niemców uczących się polskiego i Polaków kształcących się w zakresie języka niemieckiego, wydany w 1806 r. we Wrocławiu z przedmową Bandtkiego oraz *Gramatyka polska dla Niemców*, opublikowana w 1808 r., także we Wrocławiu i ze wstępem autora. Podstawę do opracowania gramatyki stanowił podręcznik Onufrego Kopczyńskiego, jednak zarówno pierwsze wydanie, jak i kolejne, zmienione, pochodzące z lat 1815, 1818 i 1824, zawierały nowe treści, uwzględniając osiągnięcia nowoczesnej slawistyki. Gramatyka była krótkim wykładem dla Niemców chcących się nauczyć gruntownie języka polskiego i stała się wzorem dla późniejszych podręczników, opracowanych przez innych językoznawców. Prace o tematyce śląskiej wywołały duże zainteresowanie na Śląsku i poza regionem¹¹. Wśród publikacji naukowych na temat Bandtkiego można znaleźć opinię, że był bardziej uczyonym i bibliotekarzem niż nauczycielem. Autor hasła zamieszczonego w *PSB*, Aleksander Birkenmajer, napisał, iż Bandtkie w okresie pracy we Wrocławiu „jako nauczyciel szkół średnich raczej mierny (więcej „wykładał” niż „uczył”) zasłużył się

„Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” Seria A Bibliotekoznawstwo, z. 2: 1956, s. 3–54. Funkcję tłumacza przysięgłego Bandtkie pełnił od 1799 r. przy Urzędzie Municypalnym Wrocławskim, a później także przy Kancelarii Królewskiej we Wrocławiu, zob. A.Z.H. [A.Z. Helcel], op. cit., s. 367.

⁹ H. Barycz, *J.S. Bandtkie a Śląsk. Z dziejów pierwszych zainteresowań się nauki polskiej Śląskiem*, Katowice 1936, s. 11.

¹⁰ M. Przywecka-Sanecka, *Jerzego Samuela Bandtkiego niedoszłe wydanie opisu Śląska i Wrocławia B. Stenusa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” Seria A Bibliotekoznawstwo, z. 2: 1956, s. 63–72.

¹¹ Zob. A. Mendykowa, *Udział J.S. Bandtkiego w działalności wydawniczej firmy Kornów we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne”, R. 11: 1967, z. 1–2, s. 83–108.

przecież szkolnictwu przez szereg podręczników [...], natomiast w bibliotekarstwie znalazł właściwe ujęcie dla swej pracowitości i erudycji¹².

W pierwszej połowie 1810 r. Bandtkie przy okazji podróży do rodzinnego Lublina odwiedził Kraków i Puławę, gdzie został zaproszony przez księcia Adama Czartoryskiego.

Od 4 września 1811 r. pracował na Uniwersytecie Krakowskim (ówczesna Szkoła Główna Krakowska i zarazem późniejszy Uniwersytet Jagielloński) jako profesor bibliografii i dyrektor Biblioteki Jagiellońskiej. 12 października 1811 r. otrzymał na Uniwersytecie doktorat honoris causa z filozofii¹³. Pełniąc funkcję dyrektora księżnicy pomnożył jej zasób o kilkanaście tysięcy pozycji, dbając przede wszystkim o gromadzenie poloników, wśród nich wiele cennych starodruków, np. kodeks Baltazara Behema z 1505 r. Gromadząc zbiory utrzymywał ożywione stosunki z księgarzami: Wilhelmem Gotliebem Kornem z Wrocławia i Ambrożym Grabowskim z Krakowa. Uporządkował i skatalogował wspólnie z dwoma adiunktami około 15 tysięcy druków i rękopisów pochodzących ze zbiorów pojezuickich i bibliotek burs. Katalogował też bieżące nabytki. W związku z brakiem inwentarzy, zaopatrzył bibliotekę w katalog repozytorialny (topograficzny wiążący książkę na stałe z miejscem na półce), kontynuował dawny katalog kartkowy i zainicjował cztery nowe: językowy, przybytków do 1812 r., rzeczowy oraz katalog autorów polskich. Ogółem skatalogował 40 tysięcy druków. Wydzielił z całości księgozbioru dublety i sporządził ich rejestr. Uporządkował i pomnożył zbiory o tematyce śląskiej. Oprócz tego wzbogacił i uporządkował dział rękopisów. Opracował katalog obejmujący całe ówczesne zbiory rękopiśmienne biblioteki. Rejestrował na kartkach ćwiartkowych kodeksy i wymieniał wszystkie pozycje zawarte w każdym z nich. Notował tytuły i informacje o proveniencji, na temat kopistów, a także bardziej charakterystycznych szczegółów, szczególnie wyrazów i zdań w języku polskim czy czeskim. Pracę nad opisami kontynuował później Józef Muczkowski. Opisy rękopisów posłużyły jako część materiału do drukowanego katalogu autorstwa Władysława Wiśłockiego. W związku z katalogowaniem rękopisów Bandtkie zajmował się też średniowiecznymi zabytkami rękopiśmiennymi, z których kilka wydał, względnie poświęcił im rozprawy w czasopiśmie. 13 lipca 1812 r. Bandtkie uruchomił czytelnię biblioteki dla publiczności¹⁴.

Na uniwersytecie wykładał bibliografię, pojmując ją jako całokształt nauki o książce¹⁵. Wykładem bibliografii objął grafikę (sztukę pisania i rękopisy), drukarstwo i historię książki. Na wykładach poświęconych grafice mówił o kodeksach, woluminach, dawał ich opis techniczny i wyjaśniał terminy oraz przekazywał

¹² A. Birkenmajer, *Bandtkie (Bandtke) Jerzy Samuel...*, s. 260–261.

¹³ A. Birkenmajer, op. cit., s. 260; Z. Ciechanowska, op. cit., s. 29; K. Lewicki, *Sprawa powołania Jerzego Samuela Bandtkiego na stanowisko dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej w r. 1810/11*, „Sobótka”, R. 5: 1950, s. 172–183.

¹⁴ Z. Ciechanowska, op. cit., s. 30; W. Ogrodziński, *Związki duchowe Śląska z Krakowem na przełomie wieków XVIII i XIX*, Warszawa, Katowice 1935, s. 25; Z. Ciechanowska, *Jerzy Samuel Bandtkie jako bibliotekarz i bibliotekoznawca*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1970, nr 1/2, s. 17; W. Wiśłocki, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, zob. m.in. cz. I *Wstęp. Rękopisy 1 – 1875*, Kraków 1877–1881.

¹⁵ Z. Ciechanowska, *Bandtkie Jerzy Samuel...*, s. 30.

słuchaczom wiadomości na temat skrybów przepisujących książki rękopiśmienne. W części poświęconej drukarstwu przybliżał studentom dzieje sztuki typograficznej na świecie i w Polsce, w tym różnych wydań Biblii, mówił także o krakowskich mszałach i psalterzach. Omawiał edycje autorów greckich i łacińskich, dzieł pisarzy średniowiecznych oraz prac ojców Kościoła, źródła do historii Polski, piśmiennictwo powszechne i polskie okresu Odrodzenia. Polski bibliograf Stefan Vrtel-Wierczyński tak ocenił wykłady Bandtkiego:

Definicji bibliografii w zachowanych wykładach Bandtkiego nie znajdujemy, co do zakresu zaś widzimy, że zajął się on systematycznie rękopisoznawstwem i drukarstwem oraz kreśląc dzieje książkowe dał zarys bibliografii powszechnej według poszczególnych gałęzi wiedzy¹⁶.

Wykłady bibliografii Bandtkiego były pierwszym kursem tego przedmiotu na uniwersytecie w języku polskim. Oprócz bibliografii wykładał w Krakowie językoznawstwo słowiańskie, numizmatykę, nauczał łaciny oraz prowadził seminarium filologiczno-historyczne. Wśród jego seminarzystów byli znani historycy Antoni Zygmunt Helcel i Wacław Aleksander Maciejowski¹⁷.

Bandtkie pozostał w Krakowie, odrzucając propozycję powrotu do Wrocławia, jaką otrzymał w 1815 r., a także przejścia na Uniwersytet Warszawski, co proponowano mu w 1817 r. i Uniwersytet Wileński, gdzie chciano go zatrudnić w roku 1818. W Warszawie odrzucił propozycję objęcia funkcji naczelnego bibliotekarza biblioteki uniwersyteckiej, a w Wilnie zapraszano go na stanowisko profesora zwyczajnego w katedrze historii powszechnej¹⁸.

Uczestniczył w polskim życiu naukowym Księstwa Warszawskiego i zaboru rosyjskiego jako członek warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹⁹. Przekazywał dary książkowe do biblioteki Towarzystwa²⁰. Wchodził w skład Oberlausitische Gesellschaft d. Wissenschaften oraz Schlesische F. Gesellschaft f. Vaterländ. Od roku 1815 należał do Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. W 1820 r. piastował z ramienia Uniwersytetu godność senatora Rzeczypospolitej Krakowskiej. Dwa razy pełnił funkcję dziekana: w latach 1814/15–1816/17 oraz 1831/32²¹.

¹⁶ *Bibliografia. Jej istota, przedmiot i początki*, napisał S. Vrtel-Wierczyński, Lwów 1923, s. 24–25.

¹⁷ A. Birkenmajer, op. cit., s. 261; Z. Ciechanowska, *Bandtkie Jerzy Samuel (24 XI 1768 Lublin–11 VI 1835 Kraków)...*, s. 30.

¹⁸ Z. Ciechanowska, *Bandtkie Jerzy Samuel (24 XI 1768 Lublin–11 VI 1835 Kraków)...*, s. 30; J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski...*, t. III, s. 543–544; H. Kopia, *Powołanie J.S. Bandtkiego na katedrę historii powszechnej w Wilnie*, „Pamiętnik Literacki” 1903, z. 4, s. 608–610.

¹⁹ Zob. *Alfabetyczny wykaz członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1830 r.)*, [w:] *Towarzystwo Warszawskie [Królewskie] Przyjaciół Nauk 1800–1832. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych*, przez A. Kraushara, Księga III *Czasy Królestwa Kongresowego czterolecie przedostatnie*, Warszawa 1905, s. 508.

²⁰ *Towarzystwo Warszawskie [Królewskie] Przyjaciół Nauk 1800–1832...*, Księga II *Czasy Księstwa Warszawskiego 1807–1815*, tom drugi, Kraków–Warszawa 1902.

²¹ A.Z.H. [A.Z. Helcel], op. cit., s. 370; A. Birkenmajer, op. cit., s. 261–262.

W 1821 r. w Krakowie ukazała się nakładem Ambrożego Grabowskiego książka Bandtkiego poświęcona dziejom zarządzanej przez niego biblioteki, w tym najnowszym. Autor zadedykował pracę trzem profesorom, pisząc w dedykacji wydrukowanej bezpośrednio po stronie tytułowej:

JW. Feliksowi Radwańskiemu Profesorowi wysłużonemu matematyki i hydrauliki, senatorowi W.M. Krakowa, WW Józefowi Sołtykowiczowi profesorowi wysłużonemu prawa i ks. Floryanowi Kudrewiczowi Zakonu s. Bazylego obrządku greckiego, dziekanowi wydziału teologicznego w Uniwersytecie Krakowskim, plebanowi Parafii Ruskiej.
Mężom uczonym, w świecie uczonym znakomitym Znawcom ofiaruję to dzieło.
Autor²².

Wstęp do książki zaczął następująco:

Wam, uczeni Mężowie, przypisuję to dzieło, ponieważ [nikt] lepiej od was wiedzieć nie może, w jakim nieporządku odebrałem w roku 1811 Bibliotekę Uniwersytetu Krakowskiego, a w jakim teraz wcale innym jest stanie. Pracy dziesięcioletniej mojej nie rachuję sobie za nic, gdyż mi była powinnością, częstokroć słodyczą, a gorzyc z nieładu i z innych okoliczności pochodzącą umiałem wraz z uszczerbkiem sił i zdrowia, a nawet i majątku ofiarować obowiązkowi i przyszłości lepszej.

Wprowadził do wstępu akcent religijny, podkreślając, że fakt, iż udawało mu się kupować do biblioteki nowe książki po bardzo korzystnych cenach, nawet w wysokości 1/4, 1/2 lub 1/3 części „ceny sklepowej” zawdzięcza nie tylko doświadczeniu bibliotekarskiemu, nabytemu przez siebie we Wrocławiu oraz pomyślnemu losowi, ale w dużej mierze także „opatrności Boskiej”. Był przekonany, że Opatrzność pomagała mu również w bieżącym kierowaniu biblioteką, przysparzającym wielu trudności²³. Umieścił w przedmowie także wątek autobiograficzny informując czytelników, że urodził się w Lublinie, gdzie mieszkał do dziesiątego roku życia. Swoje dzieciństwo oraz późniejsze życie ocenił jako szczęśliwe²⁴. Opublikował w książce pełny tekst protokołu przekazania sobie biblioteki, datowanego na 4 września 1811 r.²⁵ Praca Bandtkiego była po latach cytowana w opracowaniu Wandy Konczyńskiej poświęconym dziejom Biblioteki Jagiellońskiej²⁶.

²² *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie*, przez Jerzego Samuela Bandtkiego Fil. D. Profesora Bibliografii Bibliotekarza w Uniwersytecie Jagiellońskim Krakowskim, Członka Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk, krakowskiego Uczzonego, w Krakowie 1821, s. nienumerowana następująca bezpośrednio po stronie tytułowej.

²³ *Ibidem*, s. nienumerowana (początkowy tekst sześciostronicowego wstępu autorstwa Bandtkiego) i następne s. nienumerowane. W cytowanej już krótkiej autobiografii Bandtkie odesłał czytelników do monografii dziejów biblioteki, pisząc: „W jakim nieporządku zastałem bibliotekę krakowską, opisałem w historii tej biblioteki z r. 1821. Ledwie pracą dziesięcioletnią mogłem ją dźwignąć z nieładu. Utrzymywanie porządku, choć mniej uciążliwe, jednak niemniej trudne, zajmowało całą usilność moją przez dalsze pięć lat i dotąd zajmuje”, cyt. za A.Z.H. [A.Z.Helcel], op. cit., s. 367–368.

²⁴ *Ibidem*, s. nienumerowana.

²⁵ *Ibidem*, s. 158–162.

²⁶ W. Konczyńska, *Zarys historii Biblioteki Jagiellońskiej*, Kraków 1923, s. 4, 14, 17, 19, 22, 47, 53–54, 57, 59, 69, 80, 83–84, 91–92, 95–96, 189.

Publikacja Bandtkiego spotkała się z dużym odzewem. Historyk i bibliograf oraz nauczyciel Adama Mickiewicza Joachim Lelewel, zatrudniony w omawianym okresie na stanowisku bibliotekarza na Uniwersytecie Warszawskim²⁷, opracował w odpowiedzi na nią oraz książkę Bandtkiego z 1815 r. poświęconą *Historii drukarni krakowskich* dzieło zatytułowane *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, wydane w 1823 i 1826 r.²⁸ Oceniał pracę krakowskiego bibliotekarza dosyć krytycznie, pisząc, iż „[...] to dzieło [...] tylu wiadomościami rozmaitymi obarczone zostało, że nie raz zaledwie ślad dziejów biblioteki pośledzić się daje [...]”²⁹. Książkę skrytykował w pamflecie redaktor czasopisma „Pszczółka Krakowska” Konstanty Majeranowski³⁰. Bandtkiego bronił Józef Maksymilian Ossoliński³¹, co nie oznacza, że był bezkrytyczny wobec opracowania dziejów biblioteki. Napisał nawet, że „Bandtkie nie ogłosił się nigdy chcieć skarby biblioteki Uniwersytetu Krakowskiego na widok wystawiać, lecz tylko historią jej, to jest ustanowienie, wzrost, przygody i swoje nią zarządzanie krótko publiczności przełożyć”³².

Krytyka Majeranowskiego stanowiła część ataków na autora książki ze strony miejscowego konserwatywnego środowiska, uważającego Bandtkiego za „narośl obcą”, a jego pisarstwo za wrogie i antypolskie³³.

Bandtkie był atakowany przez publicystów „Pszczółki Krakowskiej” także jako dyrektor biblioteki. Zarzucano mu, że

zamiast dzieł potrzebnych nieodzownie dla uczącej się młodzi sprowadzają nam z zagranicy byle jakie szpargały, jakimi są rozmaite bredzie über die Reformation, zbutwiały inkunabuły, nic nas nie dotyczące i inne podobne ogryzki, zaległe u zagranicznych księgarzy, dla których zamiast w bibliotekach stosowniejsze i z nierównie większym użytkowaniem naznaczyć można miejsce w korzennych sklepach³⁴.

²⁷ A. Lewicka-Kamińska, *Jerzy Samuel Bandtkie jako księgoznawca*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1970, nr 1/2, s. 29.

²⁸ Zob. *Joachima Lelewela bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtkiego Historia drukarni krakowskich, tudzież Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie a przydany katalog inkunabułów polskich*, t. 1, Wilno 1823, t. 2, Wilno 1826.

²⁹ Ibidem, t. 2, s. 78.

³⁰ R. Ergetowski, *Pamflet K. Majeranowskiego przeciw J.S. Bandtkiemu*, „Roczniki Biblioteczne”, R. 11: 1967, z. 3–4, s. 425–449.

³¹ Zob. J. Kapuściak, *Józef Maksymilian Ossoliński obrońcą Jerzego Samuela Bandtkiego*, „Przegląd Humanistyczny” 1967, z. 4, s. 85–92.

³² Zob. *Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej o pisarzach polskich, którzy w Polsce albo o Polsce pisali oraz o ich dziełach z rozstrząśnieniem wzrostu i różnej kolei ogólnego oświecenia, jako też szczególnych nauk w narodzie polskim przez Józefa Maksymiliana hrabię z Tęczyna Ossolińskiego*, t. III, W Krakowie roku 1822, s. 211.

³³ R. Ergetowski, op. cit., s. 430.

³⁴ Cyt. za K. Kantecki, *Bandtkie w Krakowie (Dokończenie)* [cz. 2 artykułu], „Gazeta Lwowska” 1877, nr 200, s. 1–2. Kantecki bronił Bandtkiego, pisząc o paszkwilantach jako o „panach” „chowających się za płot bezimienności”, ibidem, s. 2. Sam ocenił dyrektora biblioteki bardzo wysoko, stwierdzając, że „[...] zajmował się gorliwie biblioteką, która zawdzięcza mu wprowadzenie ładu i porządku w miejsce dawnego chaosu”. Określił Bandtkiego także

Podobne ataki spotykały Bandtkiego, pomimo jego wielkich zasług dla polskości, której bronił w polsko- i niemieckojęzycznych pracach z dziedziny historii, historii prawa, numizmatyki, językoznawstwa i bibliografii³⁵. Sprawiedliwość oddał mu po latach Karol Estreicher pisząc o Bandtkiem jako osobie, pod której wpływem Ambroży Grabowski odkrył fakt, że twórcą Ołtarza Mariackiego był Wit Stwosz³⁶. Dyrektor biblioteki uniwersyteckiej i profesor bibliografii uczestniczył w pracach nad statutem Uniwersytetu Jagiellońskiego, opracowanym w latach 1815–1818. Pracując w Krakowie kontynuował badania nad polskością Śląska i publikował ich efekty³⁷.

Bandtkie proponował, wspólnie z Pawłem Czajkowskim i Józefem Sołtykowiczem, Józefowi Maksymilianowi Ossolińskiemu wydawanie w Krakowie czasopisma „Muzeum”, projekt został jednak zarzucony³⁸.

Naukowiec i bibliotekarz oprócz dzieł zwartych opublikował około 80 artykułów z dziedziny historii, językoznawstwa, bibliografii, archeologii i folkloru w kilkunastu czasopismach polsko-niemiecko- i łacińskojęzycznych oraz redagował periodyki „Miscellanea Cracoviensia” (1814–1815) i „Miscellanea Cracoviensia Nova” (1829), w których ogłaszał m.in. drobne prace z historii drukiarstwa. W latach 1828–1829 i 1831 był redaktorem „Rozmaitości Naukowych”. Jako edytor tekstów źródłowych wydał broszurę *Ojciec nasz. Modlitwa Pańska z różnych rękopismów...* (Wrocław 1826)³⁹.

Człowiek o tak wielkim intelekcie oraz wkładzie w rozwój ojczystej kultury i nauki nie zawsze był pozytywnie postrzegany przez osoby mające z nim bezpośredni kontakt. Henryk Barycz zanotował w artykule na jego temat za dziennikiem K. Preka:

Z wyglądu fizycznego była to drobna, niepozorna figurka, przygarbiona i przedwcześnie zasuszone, z głową spuszczone, w której tkwiły drobne, czarne i – jak na krótkowidza przystało – zawsze przymrużone oczy, postać cała zatabaczona, o usposobieniu zręcznym i niecierpliwym⁴⁰.

jako „niezmordowanego bibliografa”, Idem, *Bandtkie w Krakowie* [część 1 artykułu], „Gazeta Lwowska” 1877, nr 199, s. 1.

³⁵ A. Birkenmajer, *Bandtkie (Bandtke) Jerzy Samuel...*, s. 261–262.

³⁶ K. Estreicher, *Jerzy Samuel Bandtkie i Ambroży Grabowski oraz dzieje odkrycia twórcy Ołtarza Mariackiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1970, nr 1/2, s. 53–59.

³⁷ Zob. m.in. W. Ogrodziński, op. cit., s. 25–26; K. Dobrowolski, *Uwagi wstępne o piśmiennictwie polskim na Śląsku*, [w:] *Listy Józefa Lompy do J. I. Kraszewskiego z lat 1860–1862*, wydał i wstępem poprzedził K. Dobrowolski, Katowice 1931, s. XII, LVII.

³⁸ R. Ergetowski, A. Skura, *Józef Maksymilian Ossoliński i Jerzy Samuel Bandtkie – dzieje przyjaźni*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1970, nr 1/2, s. 40.

³⁹ Z. Ciechanowska, *Bandtkie Jerzy Samuel (24 XI 1768 Lublin–11 VI 1835 Kraków)...*, s. 30; A. Birkenmajer, op. cit., s. 262.

⁴⁰ H. Barycz, *Jerzy Samuel Bandtkie. Założyciel studium historycznego w Krakowie*, [w:] *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji w XIX w.*, t. II, Kraków 1962, s. 35. H. Barycz nie przytoczył cytatu, ale zanotował słowa K. Preka opisowo.

Bandtkie upamiętnił się pozytywnie w środowisku luteran Krakowa, którzy zawdzięczali jego inicjatywie i wpływowi otrzymanie w 1816 r. od senatu rządzącego i konsystorza kościoła św. Marcina przy ulicy Grodzkiej z przyległymi budynkami przeznaczonymi na plebanię i szkołę swego wyznania. Krakowscy ewangelicy dotąd mają świątynię i posesję w tym miejscu. W 1817 r. Bandtkie wydał z rękopisu *Kronikę zboru ewangelickiego krakowskiego* autorstwa Wojciecha Węgierskiego, zmarłego w 1660 r.⁴¹

Żoną Jerzego Samuela Bandtkiego była jego stryjeczna siostra, Zuzanna Dorota z domu Bandtkie. Uczony ożenił się dopiero w wieku pięćdziesięciu lat, 25 listopada 1818 r. Około sześćdziesiątego roku życia zaczął poważnie chorować. 20 sierpnia 1833 przeszedł atak apoplektyczny. Jego życie zostało zagrożone z powodu ataku paralitycznego obejmującego górną część ciała. Dzięki lekarzom, stan zdrowia Bandtkiego poprawił się przejściowo na tyle, że w lecie 1834 r. był zdolny do pomniejszych prac umysłowych. Później ataki ponowiły się pomimo kuracji w Karlsbadzie i Cieplicach. Po powrocie do domu tak mocno zapadł na zdrowiu 1 listopada, że stracono nadzieję na uleczenie. Zmarł 11 czerwca 1835 r. po trzecim uderzeniu paralitycznym. Pochowany został na Cmentarzu Rakowickim⁴². Wykłady bibliografii objął po zmarłym Jan Kanty Krzesiński, a następnie Józef Muczkowski⁴³. Żona Bandtkiego otrzymała po śmierci męża wsparcie w kwocie 1166 złotych polskich od Komisji Emerytalnej Wolnego Miasta Krakowa⁴⁴.

Bandtkie zgromadził cenny prywatny księgozbiór, złożony w pomieszczeniach zarządzanej przez siebie biblioteki uniwersyteckiej, liczący 2699 dzieł, który zapisał w testamencie żonie Zuzannie Dorocie, pod warunkiem przekazania Uniwersytetowi Jagiellońskiemu w zamian za pensję wdowią w wysokości 1500 zł rocznie. W zbiorach pozostałych po Bandtkiem wielką rolę odgrywają prace o tematyce śląskiej, dotyczące dziejów Śląska od czasów najdawniejszych, geografii, historii literatury, a także rozmaitych aspektów ówczesnego życia społecznego regionu: prawa, ekonomii, pedagogiki, przyrody, statystyki. Zgromadził takie sileziana, jak: pamiętniki, relacje z podróży, materiały do historii Piastów śląskich i innych rodów książęcych, prace numizmatyczne, sgrafistyczne, genealogiczne, almanachy i czasopisma śląskie, publikacje dotyczące życia religijnego na Śląsku, w tym kościoła katolickiego, dziejów reformacji i gmin ewangelickich. Do jego księgozbioru trafiały też prace o historii Wrocławia, przeszłości bibliotek i książki śląskiej, biografie i bibliografie o tematyce regionalnej. Część pozycji była w stosunku do zbiorów biblioteki dubletami, które zastąpiły zniszczone egzemplarze. Dary ratowały sytuację biblioteki uniwersyteckiej w zakresie zakupu książek i czasopism, niekorzystną w związku z ograniczeniami finansowymi z lat 1837–1846. Księgozbiór przekazany Bibliotece Jagiellońskiej zachował się w księżnicy do czasów dzisiejszych⁴⁵.

⁴¹ A. Birkenmajer, *Bandtkie (Bandtke) Jerzy Samuel...*, s. 261.

⁴² Ibidem, s. 261; A.Z.H. [A. Z. Helcel], *Bieg życia Jerzego Samuela Bandtkiego...*, s. 371.

⁴³ S. Ptaszycki, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej*, część pierwsza, Lublin 1922, s. 40.

⁴⁴ Zob. Dodatek do „Gazety Krakowskiej”, „Gazeta Krakowska” 1836, nr 248, s. 3 (ogłoszenie *Komisji Emerytalnej Wolnego i ściśle neutralnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu*).

⁴⁵ K. Lewicki, *Biblioteka prywatna Jerzego Samuela Bandtkiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1970, nr 1/2, s. 80–84; Z. Ciechanowska, *Bandtkie Jerzy Samuel (24 XI 1768 Lublin–11 VI 1835 Kraków)...*, s. 30.

W 1835 r., krótko po śmierci uczonego, bibliotekarza i bibliofila, we Wrocławiu ukazało się trzecie wydanie jego dzieła poświęconego historii ojczystej, pt. *Dzieje Narodu Polskiego*. Poprzednie edycje nosiły tytuł: *Krótkie wyobrażenie dziejów Królestwa Polskiego* (2 tomy, pozycja przeznaczona przede wszystkim dla starszej młodzieży) (Wrocław 1810) oraz *Dzieje Królestwa Polskiego* (Wrocław 1820, 2 tomy, tłumaczenie rosyjskie – Petersburg 1830, 2 tomy)⁴⁶. W omówieniu trzeciej edycji, zamieszczonym w „Kwartalniku Naukowym”, stwierdzono, iż „Ważnego dzieła ważne to trzecie wyszło wydanie, które słusznie znacznie pomnożonym nazwać można”. Trzecią, rozszerzoną wersję pracy określono jako „nową zasługę właśnie co zmarłego w dniu 11 czerwca autora”⁴⁷.

Po uczyonym pozostało w rękopisie nieukończone dzieło w języku łacińskim *Historia prawa saskiego, czyli niemieckiego w Polsce*⁴⁸.

Bratem Jerzego Samuela Bandtkiego był Jan Wincenty Bandtkie-Stężyński, najmłodszy z rodzeństwa, urodzony 14 lipca 1783 w Lublinie, a zmarły 7 lutego 1846 w Warszawie, historyk prawa, edytor oraz bibliofil. Kształcił się w dziedzinie prawa na uniwersytecie w Halle, gdzie był zatrudniony jako nauczyciel języka polskiego. Z początku pracował w sądownictwie oraz w charakterze notariusza, także w czasach Księstwa Warszawskiego. Od 1808 r. zajmował stanowisko profesora w Szkole Prawa i Administracji w Warszawie. W 1816 r. był jednym z organizatorów Uniwersytetu Warszawskiego, na którym pełnił do 1831 r. funkcję dziekana Wydziału Prawa. Za zasługi dla nauki otrzymał szlachectwo, wybierając herb, który nazwał Stężyński, nawiązując do rodowego nazwiska (z niemieckiego „Band” – wstęga). Po zamknięciu Uniwersytetu Warszawskiego w ramach represji, jakie nastąpiły po powstaniu listopadowym, musiał przerwać działalność dydaktyczną i pracował do 1843 r. jako pisarz aktowy, a później został mianowany radcą stanu i członkiem komisji sprawiedliwości⁴⁹. Historyk Uniwersytetu Warszawskiego Józef Bieliński tak ocenił Jana Wincentego Bandtkiego:

Bandtkie jako profesor prawa duże położył zasługi. Wykład jego jasny, gruntowny, jak o tym przekonują prelekcje po śmierci drukiem ogłoszone, zachęcały czytelników do głębszych studiów nad nauką prawa i jego historią⁵⁰.

⁴⁶ A. Birkenmajer, *Bandtkie (Bandtke) Jerzy Samuel...*, s. 261.

⁴⁷ Zob. *Dzieje Narodu Polskiego napisał Jerzy Samuel Bandtkie, filozofii doktor, profesor i bibliotekarz w Uniwersytecie Krakowskim, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, Towarzystw uczonych Krakowskiego, Górnej Luzacji i Wrocławskiego*. Wydanie trzecie znacznie pomnożone. Tomów 2. We Wrocławiu 1835 8 vo (T. I. 358 i 42. T. II. 401), „Kwartalnik Naukowy”, t. I: 1835, z. II, s. 382–383. Anonimowy autor omówienia chwalił Bandtkiego, ale zgnanił wydawcę, pisząc: „Wydanie to skutecznym zostało nakładem i drukiem W.B. Korna we Wrocławiu, wszakże pod względem czystości druku i omyłek licznych wiele do życzenia pozostawia”, ibidem, s. 384.

⁴⁸ A.Z.H. [A. Z. Helcel], *Bieg życia Jerzego Samuela Bandtkiego...*, s. 372.

⁴⁹ J. Ender, *Bandtkie-Stężyński Jan Wincenty (14 VII 1783 Lublin–7 II 1846 Warszawa), historyk prawa, edytor, bibliograf, zbieracz księzek*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa Łódź 1972, s. 30–31; K.W. Wójcicki, *Jan Wincenty Bandtkie Stężyński*, [w:] K.W. Wójcicki, *Życiorysy...*, t. I, s. 513–526; J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski...*, s. 299–300.

⁵⁰ J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski...*, s. 300.

Profesor Bandtkie-Stężyński ofiarował liczne wartościowe dzieła bibliotece swojego Uniwersytetu. Był wśród nich słownik języka ormiańskiego wydany w Rzymie⁵¹.

Jerzy Samuel Bandtkie to współcześnie postać mało znana, niezasłużenie zapomniana. Dzieje się tak, ponieważ w okresie po drugiej wojnie światowej nie starano się ją upamiętnić. Spośród nielicznych inicjatyw można wymienić otwarcie w 1947 r. Biblioteki im. J.S. Bandtkiego w Cieplicach. Na tę okoliczność Henryk Barycz wystąpił z odczytem pt. *Jerzy Samuel Bandtkie, jego osobowość i rola w rozwoju kultury narodowej*⁵². W dniach 20–21 stycznia 1969 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim odbyła się sesja poświęcona dwómsetnej rocznicy urodzin Bandtkiego. Towarzyszyła jej wystawa zorganizowana w Bibliotece Jagiellońskiej, ukazująca życie i działalność naukową dawnego dyrektora. Miało to miejsce w czasach, gdy dyrektorem ksiąźnicy był Jan Baumgart, a wicedyrektorem Karol Lewicki. W czternastu gablotach zaprezentowano materiały rękopiśmienne i drukowane pochodzące ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, a także z Muzeum UJ i Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Na ekspozycji można było obejrzeć kolejno: akta dotyczące powołania Bandtkiego na profesora bibliografii i dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej, rękopisy ilustrujące jego działalność na tych stanowiskach, materiały dokumentujące kontakty naukowe dyrektora m.in. z Joachimem Lelewelem, udział w pracach redakcyjnych czasopism naukowych „Miscellanea Cracoviensia Nova” i „Rozmaitości Naukowe” oraz w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. W następnych gablotach wyeksponowano dzieła Bandtkiego z zakresu historii drukarstwa, historii Polski, gramatyki, filologii, słowniki i prace o tematyce śląskiej. Można było także obejrzeć druki na temat bohatera wystawy i dokumentację wcześniejszych krakowskich inicjatyw mających na celu uczczenie pamięci Bandtkiego: obchodów w 1935 r. setnej rocznicy zgonu oraz uchwalenia w 1952 r. przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Krakowie nadania imienia Bandtkiego ulicy w dzielnicy Zwierzyniec (poprzednio: ul. Zaczarowane Koło). Ekspozycję udostępniano od 20 do 31 stycznia 1969 r. Zwiedziło ją około 200 osób, okazujących duże zainteresowanie i wypowiadających pozytywne oceny. Organizatorom udało się osiągnąć cel, jakim było „ukazanie profesora Bandtkiego jako zasłużonego dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej i autora szeregu cennych dzieł naukowych”⁵³.

Warto dodać, że obecnie w Krakowie działa Fundacja Edukacyjna im. Jerzego Samuela Bandtkiego, która otworzyła w 1993 r. przy miejscowym zborze luterańskim i prowadzi od tamtego czasu ewangelickie Liceum Ogólnokształcące, pod jej kuratelą funkcjonuje też w Krakowie ewangelickie gimnazjum⁵⁴.

⁵¹ J. Ender, *Bandtkie-Stężyński Jan Wincenty...*, s. 30.

⁵² Zob. H. Barycz, *Jerzy Samuel Bandtkie, jego osobowość i rola w rozwoju kultury narodowej (Odczyt wygłoszony na otwarciu Biblioteki im. J.S. Bandtkiego w Cieplicach dnia 8 czerwca 1947)*, „Zaranie Śląskie” 1947, nr 4, s. 185–189 (pismo „Zaranie Śląskie” było wydawane we Wrocławiu, Katowicach i Cieszynie). Zob. też broszurowe wydanie tego samego tekstu: Idem, *Jerzy Samuel Bandtkie, jego osobowość i rola w rozwoju kultury narodowej*, Katowice 1948.

⁵³ K. Lewicki, *Wystawa: „Jerzy Samuel Bandtkie, profesor bibliografii i bibliotekarz. 1768–1835”*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1970, nr 1/2, s. 191–192.

⁵⁴ Zob. „Uczniowie lubią tę szkołę”. *Dr Andrzej Kułak – prezes Fundacji Edukacyjnej im. J.S. Bandtkiego*, [w:] J. Szturc, *Rozmowy z ewangelikami początku wieku*, Katowice 2008, s. 164–169 (wywiad J. Szturca z A. Kułakiem).

Jerzy Samuel Bandtkie (1768–1835).

A scholar, pedagogue and a Polish book worker

Abstract

Jerzy Samuel Bandtkie was born in Lublin to a Lutheran family. He studied history and philology at the universities in Halle and Jena. Since 1798 he worked in Wroclaw as a teacher and a librarian. He was also a rector at one of Wroclaw's schools.

In 1811 Bandtkie was granted the post of a professor of bibliography and a director of the Jagiellonian Library at the University of Krakow. He increased and organized the library's collection as well as improved and developed the system of library catalogues. While working in Wroclaw and Krakow he published numerous works on history, linguistics and bibliology. He also edited scholarly periodicals. In his treatises about Silesia he defended the Polish nature of the region.

Krakow's Lutheran circles held Bandtkie in high esteem as it was owing to his initiative and influence that they obtained the Church of St. Martin with the adjoining buildings at Grodzka Street in 1816.

Bandtkie accumulated a valuable private book collection that presently constitutes a part of the collection of the Jagiellonian Library.